

Ford Madox Brown, „Work“, 1863.

NEDARBO SPĄSTAI 2024: KAIP PASKATINTI GRĮŽTI Į DARBĄ

Jau trejus metus iš eilės nedarbo spąstai Lietuvoje viršija kritinę 100 proc. ribą. 2023 m. jie pasiekė 103 proc.¹ Tai santykinis rodiklis, parodantis žmogaus gaunamų socialinių išmokų ir potencialių pajamų įsidarbinus proporciją. Kuo nedarbo spąstai didesni, tuo mažiau paskatų įsidarbinti turi asmuo. Naujos technologijos ir automatizacija reikalauja aukštesnės kvalifikacijos, tad pakliuvus į nedarbo spąstus ir greitai negrįžus į darbo rinką kyla rizika prarasti esamus bei neįgyti naujų, darbo rinkai reikalingų įgūdžių. Tai gali lemti dar didesnę atotrūkį tarp rinkos poreikių ir neįsidarbinusių asmenų gebėjimų. Todėl nesprenžiant nedarbo spąstų problemos užimtumo situacija šalyje gali vis prastėti.

NEDARBO SPĄSTAI JAU TREČIUS METUS IŠ EILĖS VIRŠIJA 100 PROC. RIBĄ

Nedarbo spąstai – tai santykinis rodiklis tarp pajamų, kurias asmuo gautų, jei pradėtų dirbti, ir pajamų, kurias gauna iš socialinės apsaugos sistemos nedirbdamas. Kuo aukštesnis nedarbo spąstų rodiklis, tuo mažiau patrauklu asmeniui sugrįžti į darbo rinką. Aukšti nedarbo spąstai neigiamai veikia darbuotojų pasirinkimą išlikti darbo rinkoje, mažina finansinę motyvaciją pradėti dirbti. Pastaruosius trejus metus nedarbo spąstų rodiklis Lietuvoje viršija 100 proc. – ribą, nuo kurios gaunamos socialinės išmokos yra didesnės nei potencialus darbo užmokestis.

Nedarbo spąstai skaičiuojami pagal Eurostat metaduomenyse pateikiamą formulę, neto ir bruto pajamų bei nedirbančio asmens gaunamų išmokų santykį². Įskaičiuojamos nedarbo išmokos, išmokos būsto nuomai ir kitos socialinės išmokos, skiriamos nedirbančiam asmeniui:

Nedarbo spąstai =

$$100 * \{ 1 - [(neto pajamos dirbant) - (bedarbio gaunamos išmokos)] / (bruto atlyginimas dirbant) \}$$

Daugiau duomenų apie nedarbo spąstus skirtingoms grupėms yra pateikiama Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (EBPO) statistikos duomenų bazėje, tačiau organizacija šį rodiklį vadina „dalyvavimo darbo rinkoje mokesčio rodikliu“. EBPO pateikiamas rodiklis atitinka nedarbo spąstus, kuriuos pirmuosius tris bedarbystės mėnesius patiria vienišas asmuo, galintis įsidarbinti už 67 proc. vidutinio darbo užmokesčio šalies ūkyje. 2023 m. pabaigoje ši suma siekė 1413,9 euro „ant popieriaus“. Būtent toks asmuo, pagal EBPO duomenis, Lietuvoje patiria itin didelius nedarbo spąstus – 103 proc. Mažiausius nedarbo spąstus pirmus tris mėnesius patiria vieniši asmenys uždirbantys vidutinį darbo užmokestį (VDU), nedarbo spąstai jiems siekia 87 proc., poros su dviem vaikais, kai abu asmenys uždirba VDU ir minimalią mėnesio algą (MMA), bei poros be vaikų, kur abu asmenys uždirba VDU – nedarbo spąstai jiems taip pat siekia 87 proc.³ Po pirmų trijų mėnesių nedarbo išmoka Lietuvoje mažėja, tad ir nedarbo spąstai palaipsniui mažėja.

¹ Eurostat, „Tax rate on low wage earners - Unemployment trap“, žiūrėta 2024 m. gruodžio 12 d., https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/earn_nt_unemtrp/default/table?lang=en

² Eurostat, „Earnings and net earnings - Metadata“, žiūrėta 2024 m. gruodžio 12 d., https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/Annexes/earn_net_esms_an_3.pdf

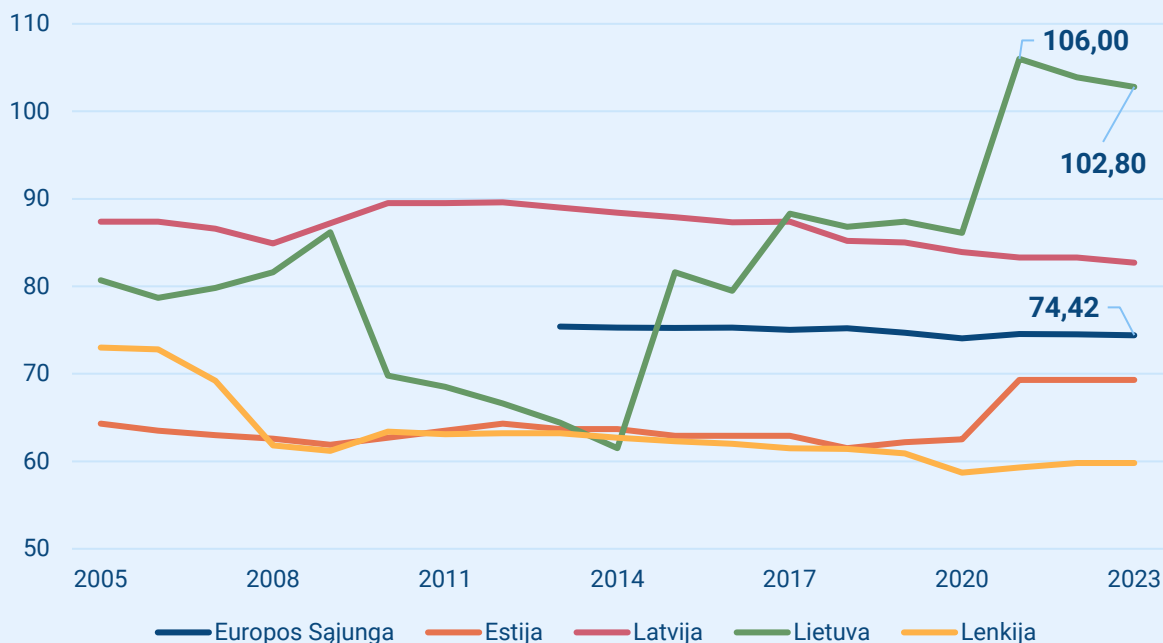
³ OECD, „Data Explorer: Tax and Benefit Systems“, žiūrėta 2024 m. gruodžio 12 d. [Prieiga internete.](#)

Lyginant su kitomis Europos Sąjungos (ES) valstybėmis, ne tik pirmaujame, bet ir esame pirmoji šalis, kuri perkopė 100 proc. nedarbo spąstų rodiklį. 2020 m. jis siekė 86 proc. Tai reiškia, kad rodiklis ir anksčiau buvo sąlyginai aukštas, tačiau dar neviršijo kritinės 100 proc. ribos. Ji perkopta 2021 m., kuomet išaugo iki 106 proc. 2022 m. nedarbo spąstų rodiklis siekė 104 proc.

Bendrą ES vidurkį šiuo metu lenkiame beveik 30 proc. punktų. 2023 m. jis buvo 74,42 proc. Lyginant su kitomis kaimyninėmis šalimis taip pat ženkliai pirmaujame: Estijoje nedarbo spąstų rodiklis trejus metus iš eilės siekia 69 proc., Latvijoje 2023 m. – 83 proc., o Lenkijoje – 60 proc. Kaimyninėse šalyse nedarbo spąstai beveik nekito nuo 2008 m., buvo matomas sumažėjimas tarp 2008 m. ir 2014 m., tačiau nuo 2015 m. ženklų sumažėjimų nebuvo. Tai reiškia, kad Lietuva pagal šį rodiklį pirmauja tiek regione, tiek visoje ES.

1 PAVEIKSLAS

Nedarbo spąstai Lietuvoje ir kaimyninėse šalyse

Šaltinis – Eurostat.

103 proc. rodiklis rodo, kad į tokio lygio nedarbo spąstus pakliuvęs asmuo neturi jokių finansinių paskatų grįžti į darbo rinką. Situacijos problematiškumą puikiai atvaizduoja ir alternatyviosios sąnaudos⁴ – atsisakytų gėrybių, prarastų galimybių vertė.⁵ Esant aukštiems nedarbo spąstams alternatyvieji įsidarbinimo kaštai (nedarbo išmokos, lengvatos, suteikiamos darbą praradusiems,

⁴ VZ.LT, „Alternatyviosios sąnaudos,“ žiūrėta 2024 m. gruodžio 12 d., <https://zodynas.vz.lt/Alternatyviosios-sanaudos>

⁵ Investopedia, „Opportunity Cost,“ žiūrėta 2024 m. gruodžio 12 d., <https://www.investopedia.com/terms/o/opportunitycost.asp>

laisvas laikas, kurį galima panaudoti namų ūkiui) yra didesni nei potencialios pajamos: žmogui palankiau gyventi iš socialinių išmokų ir nedirbti. Susiduriama su bendresne problema – nedirbantiems žmonėms naudingiau įsitraukti į šešėlinės veiklas. Jeigu socialinės išmokos lygios (arba beveik lygios) potencialioms darbo pajamoms, įsilieti į darbo rinką nėra stimulo.⁶

Taigi, Lietuva, pirmoji viršijusi 100 proc. ribą, jau trejus metus fiksuoja aukščiausią nedarbo spąstų rodiklį visoje ES. Kituose skyriuose detaliau įvertinsime, kodėl pastaraisiais metais priimti įstatymų pakeitimai neišsprendė šios problemos.

UŽIMTUMO REFORMA NEPADARĖ ĮTAKOS NEDARBO SPĄSTAMS

2022 m. liepos 1 d. įsigaliojusi Užimtumo reforma⁷ buvo orientuota į darbo rinkos skaidrumo bei lankstumo didinimą, ilgalaikių bedarbių įtraukties skatinimą, paramą darbo rinkai besirengiantiems asmenims. Ja nebuvo siekiama spręsti aukštų nedarbo spąstų problemos, pokyčiai nebuvo nukreipti į socialinių išmokų santykio su atlyginimais peržiūrą, kuri reikalinga kuriant motyvaciją grįžti į darbo rinką.

Didesnis dėmesys Užimtumo reformoje buvo skiriamas bedarbių statuso pokyčiams, siekiant sumažinti nelegalų darbą. Nelegaliai dirbantys asmenys neretai derina darbą šešėlyje su socialinėmis išmokomis. Užimtumo reformoje numatyta, jog asmenys, pranešantys apie savo nelegalų darbą, nepraranda bedarbio statuso. Priešingu atveju, nelegaliai dirbančiam asmeniui bedarbio statusas atimamas 6 mėnesiams. Nors šiais įstatymo pakeitimais siekta skatinti skaidrumą, didinti motyvaciją sugrįžti į darbo rinką, mažinti ilgalaikių socialinių išmokų poreikį, tai nepakeitė socialinių išmokų ir potencialaus darbo užmokesčio proporcijų.

Be to, dėmesys skirtas ilgalaikių bedarbių integracijai, suteikiant asmenims darbo rinkai besiruošiančio asmens statusą. Remiantis Užimtumo tarnybos 2023 m. liepos mėn. pateiktais duomenimis, toks statusas buvo suteiktas 32 tūkst. asmenų. Darbo pasiūlymai šiems asmenims tiesiogiai nebuvo teikiami. Pirma, buvo siekiama padėti išspręsti esmines kiekvieno asmens kliūtis, trukdančias susirasti darbą (socialinių įgūdžių trūkumas, motyvacijos stoka ir kt.). Nuo reformos įsigaliojimo pradžios 1 000 asmenų įsidarbino, o dar 2 000 pradėjo darbo paieškas.

⁶ Lietuvos laisvosios rinkos institutas, „LFMI Lithuania Essay,“ žiūrėta 2024 m. gruodžio 12 d., <https://www.llri.lt/wp-content/uploads/2020/12/LFMI-Lithuania-essay-2020-12-08.pdf>

⁷ Lietuvos Respublikos Seimas, „Lietuvos Respublikos Užimtumo įstatymas,“ žiūrėta 2024 m. gruodžio 12 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActEditions/lt/TAD/b9ca8ad03de611e68f278e2f1841c088?faces-redirect=true>

Taigi iš visų darbo rinkai besiruošiančio asmens statusą gavusių, vos 3 proc. pavyko susirasti darbą, o 6,3 proc. pradėjo jo aktyviai ieškotis.⁸

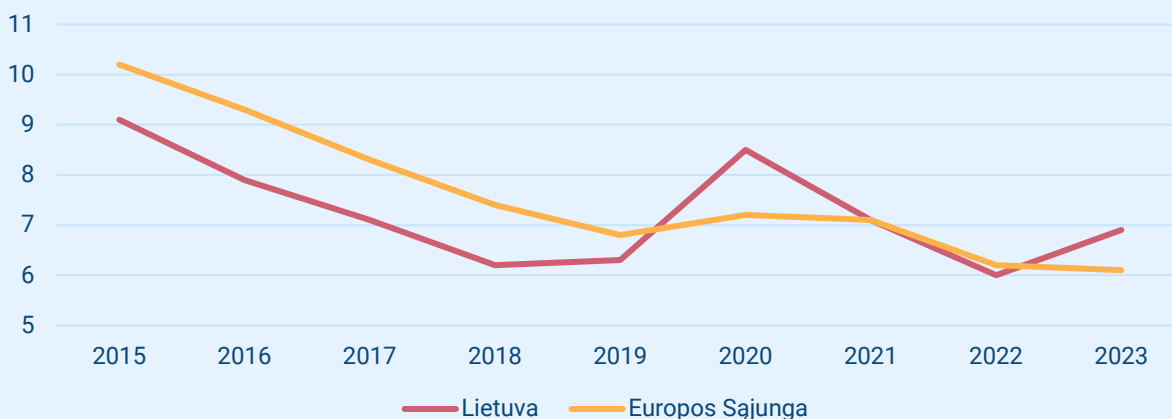
Atsižvelgiant į tai, kad nuo reformos įsigaliojimo iki duomenų apie rinkai besirengiančių asmenų įsidarbinimo rezultatus pristatymo praėjo metai, galima konstatuoti, jog pažanga nebuvo reikšminga. Panašu, kad vien tik nedarbančiam asmeniui suteikiamo statuso pokyčiai teisinėje bazėje be papildomų priemonių (perkvalifikavimo, mokesčių paskatų, socialinės paramos reformos) nėra pakankamos priemonės, siekiant sukurti paskatas įsidarbinti. Todėl reikalingas dėmesys ir nedarbo spąstų problemai.

NEDARBO LYGIS IR IŠMOKŲ GAVĖJŲ SKAIČIUS LIETUVOJE DIDĖJO

Užimtumo situacija pastaraisiais metais Lietuvoje prastėjo. Dešimtmetį iki pandemijos nedarbo lygio rodiklis Lietuvoje buvo geresnis negu vidutiniškai ES. COVID-19 pandemija šalies darbo rinką paveikė labiau nei Europos. Ekonomikai vėl atsivėrus, užimtumo situacija Lietuvoje pagerėjo ir vėl susilyginome su ES. Tačiau pastaraisiais metais viršijame vidurkį: 2023 m. nedarbo lygis Lietuvoje siekė 8,4 proc. (ES vidurkis 6,3 proc.).⁹ Tai reiškia, kad Lietuvoje nedarbo kas 12-as darbo ieškojęs žmogus, kai ES – kas 16-as.

2 PAVEIKSLAS

Nedarbo lygis Lietuvoje ir Europos Sąjungoje

Šaltinis – Eurostat.

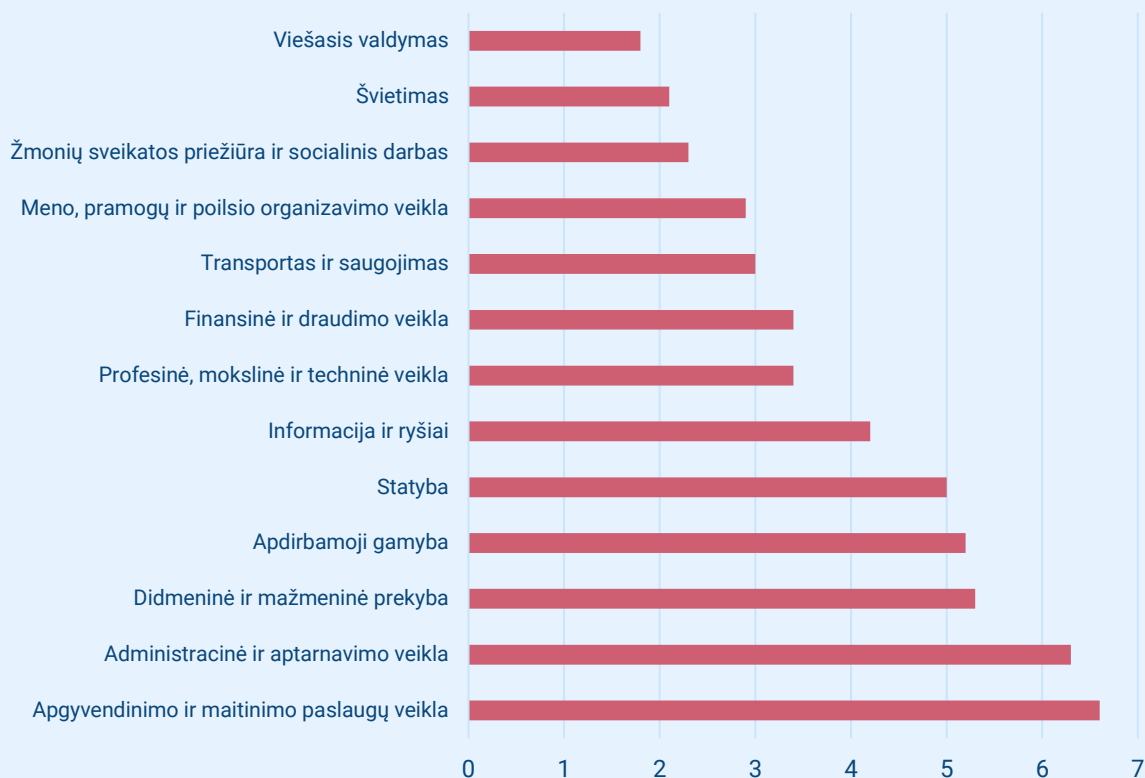
⁸ Užimtumo tarnyba, „Užimtumo reformos metai: sutelktos paslaugos ir pirmieji rezultatai,“ žiūrėta 2024 m. gruodžio 12 d., <https://uzt.lt/naujienos/8/uzimtumo-reformos-metai-sutelktos-paslaugos-ir-pirmieji-rezultatai:225>

⁹ Eurostat, „Employment and activity by sex and age - annual data“, žiūrėta 2024 m. gruodžio 12 d., <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00203/default/table?lang=en>

Nedarbo išmokų gavėjų skaičius pastaraisiais metais taip pat augo. Didžiausia išmokų gavėjų dalis tarp visų tos veiklos apdraustųjų 2024 m. liepą buvo apgyvendinimo ir maitinimo paslaugų (6,6 proc.) sektoriuje ir per metus išaugo 0,8 proc. punkto. Panaši dalis išmokų gavėjų buvo ir administracinės veiklos ir aptarnavimo sektoriuje (6,3 proc.), labiausiai paveiktuose itin spartaus MMA didinimo. Mažiausia dalis nuo visų dirbančiųjų buvo švietimo (2,1 proc.) ir viešojo valdymo (1,8 proc.) srityse. Galima konstatuoti, kad nedarbo išmokų gavėjų dalis pastaraisiais metais didėjo daugelyje šalies ūkio sektorių.

3 PAVEIKSLAS

Nedarbo išmokos gavėjų dalis tarp tos veiklos apdraustųjų (proc.)

Nors prognozuojama, kad nedarbo socialinio draudimo išmokų gavėjų skaičius 2025 m. mažės 2,3 tūkst. (iki 78,9 tūkst.), biudžete numatytos išlaidos nedarbo draudimui augs 8 proc. (iki 497 mln. eurų).¹⁰ Taip yra dėl to, kad didinant MMA ir augant VDU, didėja ir su jais susietas nedarbo išmokų dydis.

¹⁰ Lietuvos Respublikos finansų ministerija, „Išsami informacija apie 2025 m. biudžeto projektą“, žiūrėta 2024 m. gruodžio 12 d., <https://finmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/biudzetas/biudzetu-projektai/issami-informacija-apie-2025-m-biudzeto-projekta/>

Apibendrinant, galima teigti, kad situacija šalies darbo rinkoje pastaraisiais metais prastėja – nedarbo lygis, išlaidos nedarbo išmokoms auga. Jeigu nebus imtasi priemonių, kurios spręstų aukštų nedarbo spąstų problemą, abejotina, kad situacija ateinančiais metais reikšmingai pagerės.

NEDARBO SPĄSTUOSE ESANTIEMS ASMENIMS GRĮŽTI Į DARBO RINKĄ BUS TIK SUDĖTINGIAU

Jei nedarbo spąstų rodiklis toliau išliks aukštas, tai darys vis didesnę neigiamą įtaką užimtumui. Taip yra dėl to, kad kuo ilgiau žmogus lieka be darbo, tuo didesnė tikimybė prarasti reikalingus darbo įgūdžius ir sėkmingai įsidarbinti ateityje.

Integruotis bus daug sunkiau, nes rinka keičiasi greičiau nei anksčiau, o darbui reikalingi įgūdžiai bei kompetencijos tampa vis kompleksiškesni. Remiantis Europos profesinio mokymo plėtros centro (CEDEFOP) duomenimis, šiuo metu didžiausią dalį Lietuvos darbo rinkos – 29 proc. – sudaro informacinių ir komunikacinių technologijų specialistai, tyrėjai, inžinieriai, mokytojai, sveikatos specialistai ir kvalifikuoti biuro darbuotojai, kurie prisideda prie inovacijų kūrimo ir keičia šalies darbo rinką. Didelę dalį darbo rinkos jau dabar sudaro aukštų kompetencijų reikalaujančios specialybės¹¹, todėl nekuriant paskatų kuo greičiau grįžti į darbo rinką – ilgalaikio nedarbo problema gali tapti dar opesnė.

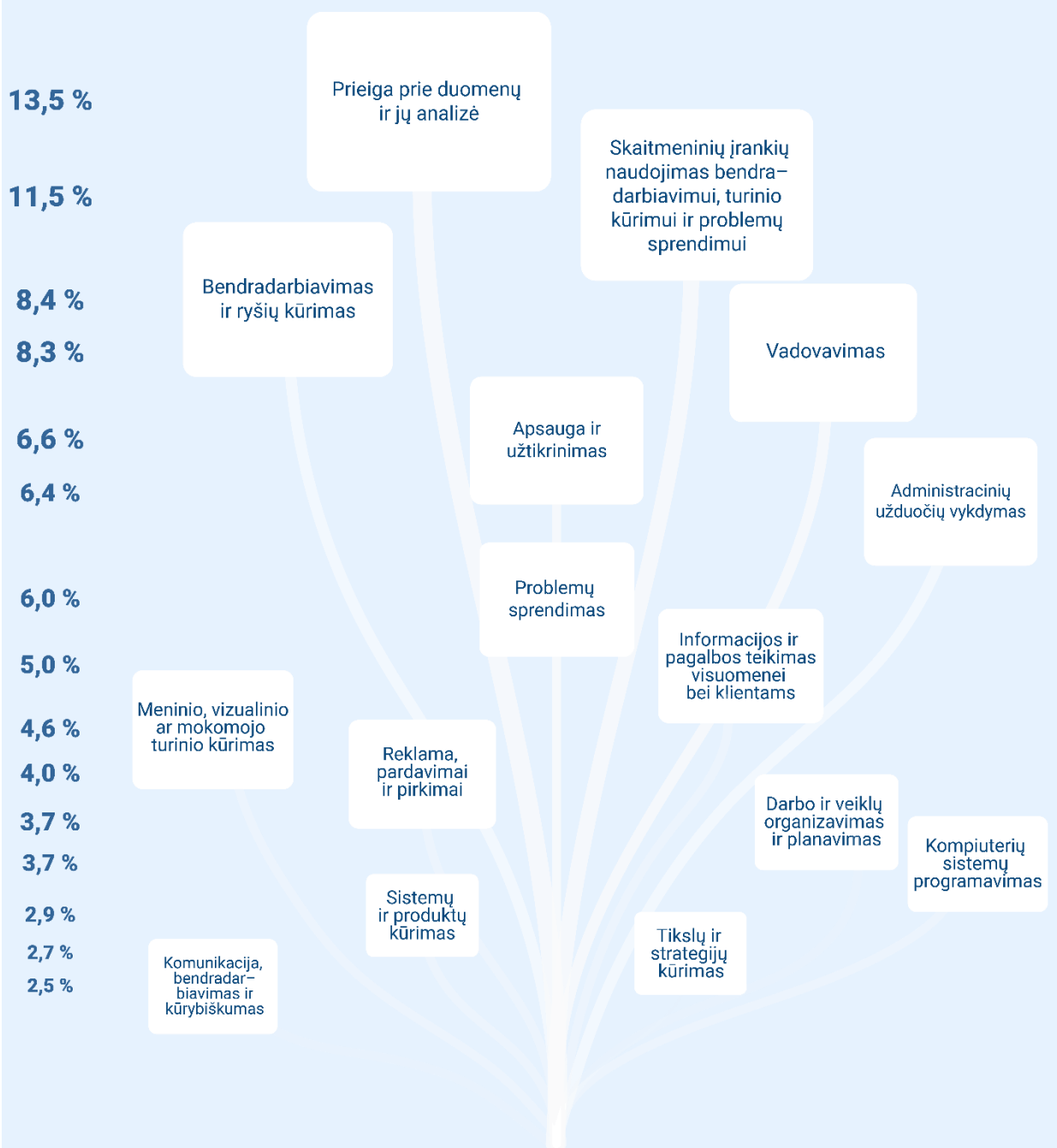
Darbo rinkoje jau dabar itin paklausūs skaitmeniniai įgūdžiai. CEDEFOP duomenimis, 13,5 proc. darbdavių darbo skelbimuose svarbiausiu įgūdžiu įvardijo gebėjimą rinkti ir analizuoti duomenis. Antras paklausiausias gebėjimas – skaitmeninių įrankių naudojimas bendradarbiavimui, turinio kūrimui ir problemų sprendimui (11,5 proc.). Tuo metu rinkoje, to paties tyrimo duomenimis, labiausiai vertinamus komunikacijos, informacijos rinkimo, problemų sprendimo ir programinių įrangų naudojimo įgūdžius turi vos 25,9 proc. Lietuvos gyventojų. Tai reiškia, kad didelė dalis gyventojų, ypač ilgą laiką nedalyvavę darbo rinkoje, rizikuoja visiškai prarasti savo konkurencingumą.

Netolimoje ateityje asmenims neturintiems pakankamų įgūdžių ir ilgą laiką nedalyvavusiems darbo rinkoje rasti darbą bus sunkiau nei anksčiau. Tai kelia ilgalaikio nedarbo augimo riziką. Tai nebūtinai reiškia, jog rutininių darbų greitu metu visiškai neliks, bet automatizacijos ir skaitmenizacijos tendencijos formuos vis aukštesnių kompetencijų reikalaujančią darbo rinką. Tad būtina imtis veiksmingų politikos priemonių, kurios skatintų įsitraukimą į darbo rinką ir mažintų priklausomybę nuo socialinės paramos.

¹¹ CEDEFOP, Skills intelligence: Lithuania,“ žiūrėta 2024 m. gruodžio 12 d.,
<https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/skills-intelligence/countries?country=LT#2>

4 PAVEIKSLAS

Lietuvos darbo rinkoje paklausiausiai laikomi įgūdžiai

Šaltinis – CEDEFOP.

SIEKIANT SISTEMIŠKAI SPREŠTI NEDARBO SPĄSTŲ PROBLEMĄ, BŪTINA:

- 1. Nuosekliai didinti neapmokestinamą pajamų dydį (NPD).** Tai leis užtikrinti stabilų potencialių pajamų „į rankas“ didėjimą, kurios ir yra svarbios priimant sprendimą pradėti dirbti. NPD didinant sparčiau, nei MMA, būtų užtikrinama, kad potencialios pajamos iš darbo augtų sparčiau, nei išmokų dydžiai, kurie tiesiogiai susiję su bruto minimalia alga.
- 2. Panaikinti socialinių įmokų grindis.** Šiuo metu darbdaviai už visus savo darbuotojus privalo mokėti socialinio draudimo įmoką, kuri turi būti didesnė už MMA net ir tuo atveju, jeigu dirbama ne pilnu etatu ir darbo užmokestis yra mažesnis už minimalią algą. Tai mažina paskatas pradėti dirbti.
- 3. Užtikrinti darbo sąlygų lankstumą.** Kuriant lankstesnes darbo formas ir sąlygas, būtų sudaromos sąlygos užsidirbti legaliai. Taip padidėtų darbuotojų mobilumas, jiems būtų lengviau išsirinkti jų įgūdžius ir interesus atitinkantį darbą.
- 4. Suvaldyti socialinių išmokų augimą.** Tikslinga lėčiau indeksuoti socialines išmokas – numatant tikslinių kompensacijų bazės ir valstybės remiamų pajamų santykius su minimalių vartojimo poreikių dydžiu. Tai leistų didesnę dalį lėšų nukreipti šalies prioritetui – gynybos finansavimui, kartu užtikrinant, kad gyventojų paskatos dirbti nebūtų pakertamos.

IŠVADOS

Nedarbo spąstai – tai rodiklis, parodantis kokią dalį nedirbančio asmens pajamų sudaro socialinės išmokos, lyginant su pajamomis, kurias jis potencialiai galėtų gauti dirbdamas. Nedarbo spąstai 2023 m. Lietuvoje siekė 103 proc., tai gerokai lenkia ES vidurkį (74,42 proc.). Taigi, bedarbiai Lietuvoje turi mažesnę motyvaciją įsidarbinti, nei ES. Nepaisant užimtumo reformos, situacija toliau išlieka opi – nedarbo spąstai vis dar viršija 100 proc. ribą.

Darbo rinka jau dabar yra greitai besikeičianti ir reikalauja specialistų, turinčių vis aukštesnę kvalifikaciją, itin paklausūs skaitmeniniai, duomenų analizavimo, bendradarbiavimo įgūdžiai. Lietuva šioje srityje taip pat atsilieka nuo ES vidurkio, dėl to mažesnę kvalifikaciją šiuo metu turintiems darbuotojams po ilgo laiko sugrįžti į darbo rinką bus tik sudėtingiau. Tikslinės priemonės, nukreiptos į socialinių išmokų sistemos peržiūrą, NPD kėlimą, perkvalifikavimo programas ir darbo rinkos skaidrumas, yra būtinos sąlygos siekiant išspręsti užimtumo problemas ir užtikrinti tvarią ekonominę plėtrą.